

команді залишити есмінець, а сам залишився на містку і разом з кораблем пішов на дно. На поверхні моря плавали члени екіпажу, бійці й командири 142-ї стрілецької бригади. Фашистські льотчики розстрілювали їх. Урятували всього 3 чол. Г. Сушка та І. Чередниченко підібрав підводний човен «М-112» (командир — старший лейтенант С. М. Хаханов), а мічмана І. Ф. Миронова, що протримався на воді понад 50 год., — «М-118» (командир — капітан-лейтенант С. С. Савін).

«Ташкент» усе ж таки добрався до Севастополя. Розвантажившись, лідер узяв на борт понад 2 300 поранених та евакуйованих (норма — 700—800 чол.) та врятоване полотно «Оборона Севастополя 1854—1855 рр.». Під час свого рейсу (а корабель прямував до кавказьких берегів) його 96 разів атакували пікірувальники, які скинули понад 300 бомб. До трюмів потрапило 1900 т заборотної води. Але, незважаючи на це, він зміг завершити перехід.

26 червня з Новоросійська у Севастополь з останніми підрозділами 142-ї бригади на борту вийшов тральщик «Трал» (командир — старший лейтенант Б. П. Фаворський). Разом з ним у похід вирушив тральщик «Мина» (командир — старший лейтенант В. К. Стешенко). Він прихопив боеприпаси, продовольство й медикаменти. Перехід до Стрілецької бухти був успішним. О 2 год. 53 хв. 27 червня обидва тральщики, які взяли поранених, повернули назад. Приблизно через дві години з'явився літак-розвідник, якого зенітники зустріли вогнем своїх гармат. Невдовзі назустріч нашим кораблям вийшли два торпедоносці, а за ними — група пікірувальників. «Трал» і «Мина» зміло маневрували, а їхні комендори вели прицільний вогонь. Гарматна обслуга старшини 1-ї статті П. Коклюхіна з тральщика «Мина» збила ворожий літак.

Одна з бомб вибухнула поблизу «Трала». Кермо заклинило. Невдовзі ще кілька бомб впало поряд із тральщиком. Вибухами було пошкоджено гідрокомпас, відірвані магнітні компаси. Не діяв пост управління. Але «Трал» продовжував битися з ворогом. Артилеристи Я. П. Волкова збили літак противника. До останньої можливості виконував свої обов'язки підношувача снарядів червонофлотець Я. П. Макаров. Відмінно діяв командир відділення рульових старшина 2-ї статті М. Г. Бабін.

Атаки гітлерівської авіації було відбито, багато пошкоджень — усунуто, і корабель продовжив свій рух. Обидва тральщики вдало завершили перехід до Туапсе.

(Далі буде)

Одержано 11.03.91.

В этой части автор продолжает свой рассказ о событиях в районе Севастополя, деятельности отдельных боевых армейских частей и кораблей Черноморского флота, которые защищали город.

А. А. Кондрацький (Київ)

Поляки на Україні в Х—ХІХ ст.

В статті висвітлюються суспільно-політичні та культурні аспекти історії формування і розвитку польської діаспори на Україні від перших літописних згадок до кінця ХІХ ст.

Економічні та культурні зв'язки між східними і західними слов'янами сягають глибокими коріннями у сиву давнину перших сторіч нової ери¹.

Писемні згадки про праслов'ян — «венедів» — зустрічаються ще у римських істориків Плінія Старшого (близько 23—79 рр. н. е.) і Тацита (55—120 рр. н. е.), у давньогрецького автора Птолемея. Відомості про слов'ян повідомляє Йордан (VI ст.), а перші назви протопольських племен наведені в джерелах, які приблизно збігаються у часі з правлінням короля Франції Карла Великого (початок IX ст.). З усіх етнічних груп, що населяли басейни річок Одри, Вісли та Дніпра, найбільш відомими були поляни².

Племена під цією назвою, що проживали на вказаній території, а також і на давньоруських землях, об'єднували під своєю егідою численні розрізнені слов'янські общини у державний союз³. У XII ст. київський літописець у вступі до «Повісті временних літ»⁴ відзначає єдиний корінь походження цих народів. Ще одним підтвердженням етнічної спільності західних і східних слов'ян є великопольська легенда про Чеха, Ляха та Руса⁵.

Зближенню польського й давньоруського народів сприяли шлюбні союзи. Так, з середини XI до XIII ст. з легкої руки Казимира I Відроджувача (1016—1057 рр.) кожний король або князь, які займали польський престол, були тісно пов'язані з давньоруськими правителями⁶.

Українські історики П. П. Толочко, В. А. Смолій, О. Б. Головка та ін. у своїх наукових працях переконливо доводять єдність походження, спільність господарського та культурного розвитку західно- і східнослов'янських союзів племен у додержавні часи. З утворенням держав Київська Русь і п'ястівська Польща економічні, політичні та культурні контакти між слов'янськими народами підносяться на вищий щабель. З XIV ст., коли у Східній Європі поступово складається нова етносоціальна спільність — українська народність, доля її на століття тісно перехрещується з історією польської народності⁷.

Велику роль у зміцненні різнобічних контактів між польським і давньоруським народами відігравали міграційні процеси. Ще київський великий князь Ярослав Мудрий, свідчить літописець, розселив полонених ляхів у 1030 р. вздовж річки Рось⁸. Масове переселення поляків на українські землі припадає на XIV—XVI ст. В той час литовські та польські феодалі, скориставшись занепадом Київської Русі, захоплюють землі Західної і Правобережної України. Зокрема, загарбані Польщею землі на теперішніх Хмельниччині та Житомирщині заселялися так званими «мазурами» (селянами-переселенцями з Мазовії). У XVI—XVII ст. на Правобережну Україну переселилося чимало безземельної шляхти (нащадки дрібних земельних власників, що були на військовій службі по охороні кордонів Речі Посполитої). Крім них, на пустошах осідали численні втікачі від панської сваволі. Згодом ця категорія людей перетворилася на стан чиншевих селян, тобто особисто вільних, але позбавлених землі. Щедрою рукою польський уряд роздавав спустошені війнами, епідеміями, та набігами татар земельні масиви Правобережжя шляхті й великим магнатам⁹.

¹ Див. докладніше: IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г.— Киев, 1987.— С. 81.

² Карамзин Н. М. История государства Российского.— М., 1989.— Т. 1.— С. 48.

³ Головка А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях в X—первой трети XIII вв.— Киев, 1988.— С. 7.

⁴ Повість временних літ: Літопис (за Іпатським списком).— К., 1990.— С. 12/1.

⁵ Тредиаковский В. Три рассуждения о трех главнейших древностях российских.— СПб., 1773.— С. 71—72.

⁶ Щавелева Н. И. Польские латиноязычные источники. — М., 1990. — С. 7.

⁷ Україна і Польща в період феодалізму: 36. наук. праць.— К., 1991.— С. 3—23.

⁸ Повість временних лет (по Лаврентьевской летописи).— М., 1990.— С. 101.

⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси.— К.: Львів.— Т. 6.— Ч. 1.— С. 248—289.

Багатовіковий гніт, під яким перебували українські землі і політика панівної верхівки феодальної Польщі, спрямована на полонізацію українського населення й ослаблення його опору соціальному та релігійному гнобленню (наприклад, проголошення Люблінської (1569 р.) та Брестської (1596 р.) уній) призвели до того, що значна частина українського за походженням населення Західної України та Правобережжя примусово полонізувалася. Про це говориться у багатьох дослідженнях. Зокрема, М. С. Грушевський писав, що в XVI ст. «можлих родів, які б держалися української народності в Галичині майже немає вже»¹⁰. А в 1712 р. постановою польського сейму православне населення було поставлено поза законом¹¹.

Українська земля протягом XVI—XVII ст. була ареною бурхливих народних повстань. Різні джерела дають цікаві відомості про участь представників багатьох народностей, в тому числі поляків, у антифеодальній і національно-визвольній боротьбі українського народу.

Біля колиски українського козацтва — Запорозької Січі, яка кілька століть була своєрідним генератором волелюбства і непокори будь-якому соціальному і національному гнобленню стояли гетьмани польського походження¹².

Далеко за межами України у XVI ст. були відомі ратні подвиги козацьких ватажків Б. Претвича і С. Зборовського. Очолювані ними загони кінноти не знали поразок. Завдяки їм південно-східний прикордонний регіон України став «вільним від татар»¹³. Вагомий внесок Б. Претвича і С. Зборовського у становлення бойової майстерності козацтва визнають польські та українські історики (М. Бельський, З. Підгородецький, Д. І. Яворницький та ін.)¹⁴. Повстання на Україні — під керівництвом Косинського, Наливайка, Лободи у 1591—1596 рр., Тараса Федоровича у 1630 р., Павлюка і Острянина в 1637—1638 рр. сприяли розгортанню антифеодальної боротьби у самій Польщі. Збереглися свідчення про те, що керівник великого селянсько-козацького повстання на Україні Северин Наливайко мав намір, спираючись на польське селянство, йти на Краків і підняти там повстання проти феодалів усієї Польщі.

Протягом багатьох десятиліть не припиняли боротьби з феодальними утисками селяни Підгалля, зокрема Новотарзького староства. В 1620—1633 рр. тут на чолі селянського руху стояв місцевий житель Станіслав Лентовський, який пізніше став одним з керівників великого селянського повстання, яке охопило все Підгалля¹⁵.

Нове піднесення антифеодального руху в Польщі спостерігалось з початком визвольної війни на Україні. Боротьба українського народу за своє визволення знаходила співчуття серед пригнобленого польського селянства і міських низів, дрібної і середньої шляхти. Б. Хмельницький вміло цим користувався, намагаючись залучити на свій бік польських селян і шляхту¹⁶.

У передгір'ях Карпат у червні 1651 р. вибухнуло повстання, на чолі якого стояв колишній польський офіцер Костка Наперський (Шимон Бжозовський). Його помічниками стали С. Лентовський і М. Радоцький. Ще у 1650 р. К. Наперський встановив зв'язки з Б. Хмельни-

¹⁰ Там же.— С. 239.

¹¹ Антонович В. О происхождении шляхетских родов в юго-западной России.— К., 1867.— С. IV.

¹² Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків.— К., 1991.— Т. 1.— С. 101. (Г. І. Грабянка і С. Величко — автори літописних описів козаччини свідчили, що одним з перших гетьманів запорожців обирався Предслав Лянцкоронський. Див.: Літопис Грабянки.— К., 1854.— С. 20; Літопис Самовидця.— К., 1878.— С. 329).

¹³ Аркас М. М. Історія України-Русі.— К., 1990.— С. 142; Грушевський М. С. Історія України-Русі.— К.; Львів, 1909.— Т. 7.— С. 95.

¹⁴ Укр. іст. журн.— 1990.— № 3.— С. 124—131.

¹⁵ Компан О. Вплив визвольної війни українського народу на розвиток антифеодального руху в Польщі.— К., 1954.— С. 19.

¹⁶ Див. докладніше: Історія УРСР.— К., 1979.— Т. 2.— С. 44.

цьким і від його імені розповсюджував серед польських селян універсали, у яких гетьман закликав трудовий люд до повстання проти лихварів, панів, магнатів. До повстанців ідуть польські та українські селяни, які палали ненавистю до своїх гнобителів. Народні месники швидко оволоділи замком Черштин і готувалися до нападу на Краків. Нерішучість ватажків дала змогу польському уряду зібрати сили і жорстоко помститися. Костку Наперського і його однодумців після лютих тортур стратили¹⁷.

М. Г. Чернишевський дуже вдало підмітив, що перемога козаків була б полегшенням для Польщі, оскільки вони хотіли і в самій Польщі викоренити ті суспільні лиха, проти поширення яких на Україні піднімалися. Таким чином, коли дивитись на козацькі війни з такої точки зору, то вони не є проявом боротьби національностей. На боці польських панів були й деякі малороси, а козаки знаходили співчуття серед населення і корінних польських провінцій¹⁸.

Національно-визвольна боротьба на Україні знаходила підтримку і серед окремих польських шляхтичів. У війську запорозькому за свободу і незалежність українського народу мужньо билися Єремія Кончевський, брати Виговські*, Станіслав Кричевський, Станіслав Морозенко (Мрозовицький). Двоє останніх обіймали полковничі посади і виконували найбільш відповідальні доручення гетьмана. С. Кричевський вважався правою рукою Б. Хмельницького. Вони загинули героїчною смертю в битвах з польськими військами.

Подвиги С. Морозенка оспівані в українському народному епосі: «Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаچه! За тобою, Морозенком, Україна плаче».

Чимало поляків-ремесників, хліборобів, жовнів брало активну участь у визвольній війні. Про це свідчить особливий склад реєстрового козацтва. Російський посланець у Польщі Григорій Кунаков у 1649 р. писав у своєму звіті, що до 1648 р. у реєстрових козацьких полках налічувалося до ста, а в окремих — до двохсот поляків. Залишилися вони там і під час війни. У документі, датованому 1649 роком, згадується одна з таких груп поляків чисельністю 6 000 чол., які порвали з короною і перебували на службі у самого Б. Хмельницького. Вони залишили свої сім'ї поблизу Чигирина та Черкас, а самі у складі селянсько-козацького війська вирушили у похід¹⁹.

Цікаві дані про поляків — учасників визвольної війни на Україні містяться в «Реєстрі всього Війська Запорізького», складеного відповідно до Зборівської угоди у 1649 р. З нього видно, що найбільше вихідців з Польщі було в старих правобережних полках. У Чигиринському полку, наприклад, значилися Стась Вольський, Ілляш Ляховчин, Мисько Небеський, Стась Лях, Стась Янович, Василь Ляхов зять та інші; у Черкаському — Стась Берковський, Кіндрат Ляшок та ін.; у Канівському — Войтко Зволеньський, Ян Петронський, Стась Адамович, Стась Сечкаль, Стась Вітановський, Стась Закрачевський та багато інших. Подібна картина спостерігається й у інших старих полках —

¹⁷ Szczołotka S. Powstanie chłopskie pod wodzą Kostki Napierskiego.— Warszawa, 1961.

¹⁸ Чернишевський Н. Г. Полное собр. соч.— М., 1948.— Т. IX.— С. 828.

* За сталими стереотипами, що панували не так давно в літературі з історії України, всі державні діячі, які виступали проти самодержавної політики Москви, вважалися зрадниками народу. Така доля спіткала найближчого соратника Б. Хмельницького, який після його смерті був обраний гетьманом України, — Івана Виговського. Укладений ним з Польщею Гадяцький договір за своїм змістом був значно корисніший для України, ніж «Переяславські статті», які обмежували автономію козацької республіки. (Костомаров Н. И. Гетманство Выговского.— СПб., 1862.— С. 112).

¹⁹ Lubek S. Die Herkunft von Zaporeger Kosaken des 17. Jahrh. nach Personennamen.— Berlin, 1983.— S. 73—74.

Корсунському, Білоцерківському, Переяславському, а також у нових — Уманському, Кальницькому тощо²⁰.

Підрахунки записаних до реєстру козаків інших національностей показують, що їх кількість не перевищувала 6%. Якщо врахувати, що не всі мали змогу потрапити до реєстру, то питома вага поляків серед козаків буде значнішою²¹.

Українському народові і в той час були чужі фанатизм та релігійна нетерпимість. На Україні у роки визвольної війни мали можливість вільно проживати і справляти обряди католики та уніати. Це підтверджує Зборівська та Білоцерківська угоди, в якій гетьман Б. Хмельницький добився амністії і для католиків — учасників визвольної боротьби. Як видно з документів, гетьман і козаки нічого не мали проти існування на Україні костьолів, проте виступали проти єзуїтів, унії, які, на їх думку, розпалювали ворожнечу і нетерпимість серед корінного населення²².

Ця віротерпимість, напевно, теж була однією з причин того, що трудячі поляки не відчували ворожнечі до українців. У зверненні до польського селянства влітку 1651 р. Б. Хмельницький обіцяв звільнити його від усіх повинностей, зрівняти з шляхтою. 24 березня 1652 р. гетьман у своєму універсалі закликав усіх козаків та інші верстви населення до дальшої боротьби і одночасно звернувся до «поляків, які побратимство з нами тримають»²³. Він заявив, що «непристойна і тяжка справа, коли хто приневолює неохочих до своєї віри, кожний має жити, як хоче»²⁴.

Після приєднання України до Росії у 1654 р., зокрема, було ліквідовано велике землеволодіння польських магнатів і шляхти. Збереглися лише маєтності середньої та дрібної шляхти, яка взяла участь у визвольній війні на боці повсталого народу. Українське населення, що проживало на Лівобережжі, позбулося й тяжкого національного та релігійного гніту з боку католицької церкви.

Проте українські землі ще залишались роз'єднаними. Значна частина території України — Правобережжя та західноукраїнські землі — були у складі Польщі. Буковиною і Кримом володіли турецький султан і кримський хан.

Тривала війна Росії з Туреччиною і кримським ханом закінчилася поразкою останніх. В результаті трьох поділів (1772 р., 1793 р., 1795 р.) Польща втратила свою державність і незалежність, а її територія була окупована Австрією, Пруссією та Росією.

Поділи Польщі, в яких активну участь брала Російська імперія, були ганебним актом, що переслідував загарбницькі цілі. Ліквідація польської незалежності та державності тяжко позначилася на дальшій долі польського народу. Визволення ж українських та білоруських земель від іноземного поневолення мало позитивне значення. Проте під владою австрійської монархії ще залишались західноукраїнські землі...

Вагомий вклад у розвиток та взаємозбагачення культурного та духовного життя України і Польщі у XVI—XVIII ст. належить польським історикам, філософам, літераторам, представникам музичного мистецтва.

Львівський католицький священник Якуб Гаватович (1598—1679 рр.) був відомий як вчитель і письменник. Писав драматичні твори. Автор містерії «Трагедія або образ смерті пресвятого Івана Хрестителя, посланця божого», до якої увійшли найраніші українські анонімні інтермедії.

²⁰ Шевченко Ф. П. Участь представників різних народностей у визвольній війні 1648—1654 рр. на Україні // Укр. іст. журн.— 1978.— № 11.— С. 16.

²¹ Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.— К., 1959.— С. 246.

²² Там же.— С. 245.

²³ Grabowski. Ojczyście spominki.— Kraków.— Т. 1.— С. 85—86.

²⁴ Ibid.— Т. 2.— С. 131.

Історики Мартин та Йоахим Бельські, Матвій Стрийковський, Веспасіан Каховський, Якоб Михайловський, Войцех Мясковський, Адам Нерушевич, Бартош Папроцький, Ян Потоцький, Павло Пясецький, Шимон Старовольський, Яків Собеський, Мацей Тітлевський залишили детальні описи Хотинської 1620—1621 рр. і національно-визвольної воєн, а також дослідження з генеалогії та геральдики, літописні твори.

Гжегош Відорт (1764—1834 рр.) був відомий як польський та український поет-співак. У його репертуарі були польські та українські пісні. Традиції Г. Відорта пізніше розвивали його сини Каєтан та онук Франц²⁵.

Польський поет і хроніст Самуель Твардовський (1600—1661 рр.) у поемі «Громадянська війна з козаками, татарами і Москвою...» описав події визвольної війни українського народу²⁶.

Письменник Станіслав Трембешкий (1739—1812 рр.) обрав для своєї творчості такий оригінальний жанр, як байка. Засуджував шляхетську сваволю, релігійний фанатизм, висловлював співчуття до простого народу. Його поему «Софіївка» переклав на російську мову К. Рилєєв²⁷.

Відомий польський вчений і діяч в галузі освіти і культури Тадеуш Чацький (1765—1813 рр.) — уродженець українського містечка Порицьк (з 1951 р. село Павлівка, Волинської обл.) — працював інспектором шкіл Волинської, Київської та Подільської губерній. Спільно з Г. Коллонтаєм заснував Кременецький ліцей. Автор праць «Про назву Україна» і «Зародження козацтва». Бібліотека його в Порицьку мала понад 6 000 книг. Крім того, в ній були стародруки, великі колекції грамот, карт, старожитності, у тому числі особисті речі Б. Хмельницького²⁸.

Визначний польський громадський діяч і філософ-просвітитель Гуго Коллонтай (1750—1812 рр.) народився в селі Великі Дедеркали на Тернопільщині. Він був одним з ідеологів польського повстання 1794 р. Г. Коллонтай увійшов у історію як подвижник просвітительства в Польщі, Росії та на Україні. Зокрема, у 1802—1808 рр. з його ініціативи в Москві і Кременці відкриваються ліцеї. В останньому працювали польський історик та громадсько-політичний діяч Й. Лелевель*, батько відомого польського поета Юліуша Словацького, викладач літератури і риторики професор Е. Словацький.

Після поразки польського повстання 1830—1831 рр., яке підтримували більшість ліцеїстів, Кременецький ліцей як вогнище крамольних ідей закрили, а обладнання, бібліотеку, колекції тропічних рослин передали створеному в 1834 р. Київському університету²⁹.

Гуго Коллонтай і Тадеуш Чацький були душею відомої в ті часи новаторськими ідеями «едукційної комісії»**, якій належала ініціатива передачі освіти з-під опіки церкви до держави. В цілому на Україні ними засновано 245 польських середніх та вищих учбових зак-

²⁵ Український радянський енциклопедичний словник.— К., 1986.— Т. 1.— С. 355, 299; К., 1987.— Т. 3.— С. 248, 387 (далі — УРЕС); Радянська енциклопедія історії України.— К., 1969—1972.— Т. 1.— С. 122; Т. 3.— С. 136, 207, 230, 318; Т. 4.— С. 204, 481, 435, 436.

²⁶ Orgelbranda S. Encyklopedia Powszechna.— Warszawa, 1903.— Т. XIV.— S. 643.

²⁷ Ibid.— S. 566—567.

²⁸ Wielka encyklopedia powszechna.— Warszawa, 1894.— Т. XIII.— S. 622—629.

²⁹ Ibid.— Т. XXXVII.— S. 211—221; Намавичюс З. В. Лелевель.— М., 1991.— С. 7.

* Йоахим Лелевель (1761—1861 рр.) — ідеолог польського національно-визвольного руху. Під час польського повстання 1830—1831 рр. — голова «Патріотичного товариства». В еміграції зблизився з Марксом і Енгельсом. Виступав за створення російсько-польського революційного союзу.

** Державний орган, що здійснював керівництво шкільною системою в Польщі і західних областях України. Перший в європейській практиці централізований заклад такого роду. Ця комісія проіснувала до кінця XVIII ст.

ладів. Проте всесильний временщик генерал-губернатор Південно-Західного краю Д. Г. Бібіков (1837—1852 рр.), ревний виконавець волі Миколи I щодо русифікації краю і повернення Києва в «клоно Росії», поставив собі за мету викоренити польський і український елементи з суспільно-політичного і культурного життя України. За його велінням закривають всі католицькі монастирські і приходські училища. Католикам суворо заборонялося займати посади в адміністрації краю, а також вчителювати в будь-яких школах і навчальних закладах.

Тадеуш Чацький у 1805 р. купив у спадкоємця князя Юзефа Понятовського унікальне книжкове зібрання — «Королівську бібліотеку», розглядаючи її як енциклопедичний інтелектуальний підручний фонд, конче необхідний у процесі виховання і освіти юнацтва. В листі до свого друга і однодумця Гуго Коллонтая він повідомляв: «...Для Волинської гімназії купив Королівську * бібліотеку, медалі, астрономічну обсерваторію і кабінет природознавства за 15 000 золотих червінців»³⁰.

Помітною постаттю в історії козацтва України у другій половині XVIII ст. був К. М. Тарах-Тарловський, поляк за походженням. Вихованець Київської академії, він став духовним імператорського двору, був певний час наставником Катерини II і Петра III. Згодом Тарах-Тарловський стає духовним поводитирем запорожців. Вони його прозвали «диким попом». Поряд з церковними справами він віддав багато сил для колонізації півдня України. На території Катеринославської губернії в Новомосковському та Павлоградському повітах козацький піп заснував десятки поселень. За свої кошти збудував кам'яну церкву в Самарсько-Миколаївському монастирі, що був духовною твердиною козацтва на півдні України³¹.

Родовими коріннями зв'язані з Польщею генерал-фельдмаршали — Ян Сапега, Кирило і Олексій Розумовські *, Захар та Іван Чернишови, Григорій Потьомкін, Іван Гудович. Останнього поховано у 1820 р. у Софійському соборі в Києві.

Занепад Польської держави в кінці XVIII ст., зокрема поділ її земель між Росією, Пруссією та Австрією, сколихнули демократичні кола Росії та України. У вогні визвольних повстань проти самодержавного гніту «жандарма Європи» народжується загальнолюдське гасло польських демократів, звернене до народів Росії, — «За нашу і вашу свободу!»³².

Оцінюючи польський визвольний рух, В. І. Ленін у своїй праці «Про право націй на самовизначення» писав, що «...шляхетський визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської»³³.

Національно-визвольна боротьба польського народу проти царського самодержавства у 30—60-ті рр. XIX ст. стала важливим фактором політичного життя імперії. Проте необхідно підкреслити, що в той час на шляху зближення представників російського і польського визвольного рухів стояло багато перешкод. Слушними в цьому контексті є міркування одного з дослідників історії Польщі XIX ст. — Стефана Концевича, коли він пише, що «з перспективи століття нам легко зараз підкреслювати очевидність великого гасла «За нашу і вашу свободу!», стверджувати, що солідарність революційного руху в Росії та в Польщі

* Бібліотека має назву «Королівська», тому що належала вона останньому польському королю — Юзефу Понятовському. Сьогодні навколо неї йде жава дискусія між урядами України і Польщі.

³⁰ Федорук В. Королівська бібліотека // Рад. Україна.— 1990.— 21 жовтня.

³¹ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків.— Т. 1.— С. 306—311.

* Київська академія склала для Розумовських гербовник на трьох мовах: латинській, польській і російській, де доводиться, що їх рід походить від польського князя Рожинського (Богданка), який був у XVI ст. гетьманом на Запоріжжі.

³² Мицкевич А. Собр. соч.— Т. 5.— С. 48—49.

³³ Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 25.— С. 283.

зрозумілі самі собою. Сто років тому воно зовсім не було зрозуміло само собою! Якраз навпаки, прихильники цієї концепції повинні були ламати муровану протягом віків стіну забобонів, недоброзичливості, гострих взаємних претензій»³⁴.

Необхідно відзначити особливу складність і гостроту польсько-українських революційних зв'язків. Це пояснювалось насамперед довгою боротьбою польської та російської феодальних держав за українські землі, віковим гнітом польських панів і запеклою боротьбою проти нього українських селян, яка загострювалася релігійною та національною ворожнечею, а також низкою інших факторів. Зрозуміло, що все це ускладнювало налагодження дійових контактів між прогресивними силами польського, російського та українського народів. Проте загострення антикріпосницької боротьби селянства, демократизація політичних програм, польських, російських і українських революціонерів сприяли збагаченню і розширенню революційних зв'язків між ними.

Як відомо, у декабристському русі брали участь представники різних національностей, зокрема українці та поляки. Великий польський поет А. Міцкевич, перебуваючи в Криму, Києві та Одесі в 1825 р., зблизився з декабристами, О. С. Пушкіним, П. В'яземським, М. Надєждіним, М. Максимовичем, П. Гулаком-Артемівським³⁵. Ці зустрічі відіграли позитивну роль у формуванні його світогляду як поета-революціонера. А з Південним товариством був зв'язаний Й. Лелевель.

Одним з перших на Україні, хто закликів до міжнаціональних революційних зв'язків, було «Товариство об'єднаних слов'ян», яке виникло у 1823 р. у Новоград-Волинську. Активними його членами стали Юліан Люблінський — уродженець Новоград-Волинського, а також Тадеуш Жембровський з Любара³⁶.

На жаль, до сучасників дійшли лише окремі документи «Товариства об'єднаних слов'ян»: «Клятва», «Правила», «Катехізис», з яких видно, що товариство прагнуло до знищення самодержавства, звільнення селян, запровадження демократичного республіканського ладу, створення демократичної слов'янської федерації, в яких би на принципах рівноправності були об'єднані росіяни, українці, білоруси, поляки, чехи, словаки та інші слов'янські народи. Восени 1825 р. «Товариство об'єднаних слов'ян» з'єдналося з «Південним товариством декабристів» і стало його відділенням³⁷.

Південне товариство мало тісні зв'язки з польським «Патріотичним товариством». У 1824 р. М. Бестужев-Рюмін і Сергій Муравйов укладають угоду з представниками останнього, за якою обидва товариства зобов'язувались спільно боротися проти самодержавства, за встановлення в Росії та Польщі республіканського устрою. «У освічений вік, у якому ми живемо, — говориться в угоді, — інтереси всіх народів однакові... закореніла ненависть властива лише варварським часам...»³⁸.

Однак між польськими революціонерами та декабристами були серйозні розбіжності щодо кордонів незалежної Польщі³⁹. Польська сторона наполягала на поверненні Польщі всіх територій, що відійшли до Росії в результаті трьох поділів. В. І. Пестель вважав, що це «занадто». Врешті-решт була досягнута угода провести референдум, «надавши право народам вирішувати, яку сторону вони оберуть»⁴⁰.

³⁴ Концевич С. Польско-русский союз в период восстания 1863 г. // Совет. славяноведение.— 1971.— № 3.— С. 64.

³⁵ Очерки революционных связей народов России и Польши. 1815—1917.— М., 1976.— С. 64; История Киева.— К., 1984.— Т. 2.— С. 182.

³⁶ Історія міст і сіл: Житомирська область.— К., 1973.— С. 391.

³⁷ Базилевич В. М. Декабристы.— К., 1926.— С. 6.

³⁸ Восстание декабристов: материалы.— М., 1950.— Т. 9.— С. 73.

³⁹ Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна.— К., 1907.— С. 11—12.

⁴⁰ Очерки революционных связей народов России и Польши...— С. 65.

Несподівана смерть Олександра І 19 листопада 1825 р.* в Таганрозі переплутала плани підпілля, що діяло на території Росії, України та Польщі. Обставини вимагали негайних дій, але екстремальні умови висвітлили відсутність єдності, нерішучість керівників. Декабристи і польські революціонери були надто далекі від народу, тому царизму вдалося легко розправитися з ними.

Під час слідства над декабристами жандарським інквізиторам вдалося розкрити зв'язки з польськими революціонерами. Це привело до розгрому польського товариства. Проте ліквідація товариства лише на короткий час загальмувала національно-визвольний рух. У Польщі і Росії у другій половині ХІХ ст. революційна боротьба проти самодержавства посилилася.

Одним з центрів цієї боротьби на Україні в першій половині ХІХ ст. стає Київський університет. Саме тут у багатонаціональному студентському та викладацькому середовищі, де ще були сильні революційні традиції Віленського університету та Кременецького ліцею, виникли революційно-демократичні гуртки найрізноманітніших забарлень і відтінків. В університеті поряд з російськими та українськими професорами працювало багато поляків. Особливо високу питому вагу вони становлять у перші після відкриття університету роки. Наприклад, у 1834 р. з двадцяти професорів 17 були поляками. Зокрема, деканом фізико-математичного відділу філософського факультету був професор С. С. Віжевський, кафедру римського права очолював брат А. Міцкевича — Олександр Міцкевич, у 1856—1863 рр. медицину викладав професор Сидір Коперницький* та ін. Серед студентів поляки становили близько 50%⁴¹.

В кінці 30-х рр. в університеті створюється студентський гурток, що увійшов до складу таємної політичної організації «Співдружність польського народу», яку очолював видатний діяч польського національно-визвольного руху Шимон Конарський⁴².

Влітку 1837 р. жандарми під час обшуку у студентів — членів товариства, виявлено заборонені книжки і рукописи «зухвалого змісту». Лише у Києві було заарештовано та притягнуто до відповідальності 115 чол., в тому числі 34 студенти⁴³. Київський університет було закрито на 2 місяці, з його складу виключили всіх студентів польської національності.

З Київським університетом була пов'язана і таємна політична антикріпосницька організація — Кирило-Мefeldієвське товариство (1845—1847 рр.), душею якої був Т. Г. Шевченко. Він прагнув залучити до його діяльності поляків, зокрема, студента Ю. Беліну-Кенжицького. Як свідчив у своїх спогадах останній, розмова відбулась між М. І. Костомаровим та Т. Г. Шевченком з цього приводу: «Послухай, — каже Т. Г. Шевченко, — хочеш будувати новий світ слов'янськими руками, а лякаєшся з поляками про це говорити. Так з ким же, ти, чорт візьми, будеш будувати? З нашими панамі не поладиш». А він йому на це: «Билися ми з поляками довго — не вірю». Розмовляй з дурнем. Билися, поки було за що, а нині і їх, і нас одна рука по голові гладить. Час схаменутися»⁴⁴. Переконливою відповіддю опоненту можна

* Поляки користувались прихильністю окремих представників дому Романових, зокрема Олександра І. За образним висловом О. І. Солженіцина, імператор прагнув «ощасливити поляків своїм піклуванням». Всі наступні самодержці Росії навпаки робили все можливе для викоренення польського елемента з усіх сфер суспільно-політичного та економічного життя імперії.

* С. Коперницький в 1861—1862 рр. очолював «Центральний комітет на Русі», який був керівним центром революційного підпілля на Правобережжі. Згодом активний учасник повстання 1863—1864 рр. Був надзвичайним комісаром Жонду народного у Східній Галичині.

⁴¹ История Киева.— Т. 2.— С. 182; Киевская старина.— 1891.— № 11.— С. 21.

⁴² Stowarzyszenie Ludu Polskiego. 1834—1841.— К., 1975.— С. 4.

⁴³ Киевский университет: документы и материалы.— 1834—1984.— К., 1984.— С. 5.

⁴⁴ Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников.— М., 1962.— С. 167.

вважати вірш Т. Г. Шевченка «Полякам», написаний у 1847 р. («Ще як були ми козаками»), де поет блискуче знаходить причини міжнародної напруженості.

З ініціативи Т. Г. Шевченка побачила світ прокламація «Брати великороси і поляки», де звучить палкий заклик до єдності слов'ян. В свою чергу польський поет Г. Яблоновський присвятив вірш кирило-мефодіївцям — «Мученики вольності»⁴⁵.

Т. Г. Шевченко добре знав польську мову, цікавився польською літературою, у нього було багато друзів, знайомих серед учасників визвольного руху. В роки заслання у казахські степи він близько познайомився з польськими революціонерами Ф. Мостовським і Б. Залеським⁴⁶, одним з керівників повстання 1863—1864 рр. З. Сераковським. З останнім на багато років його зв'язала міцна дружба. Т. Г. Шевченко підтримував тісні контакти з членами гуртка генштабистів М. Д. Новицьким і В. С. Калиновським⁴⁷.

Осередком суспільно-політичного руху на Україні був Новоросійський університет, заснований у 1865 рр. на базі Рішельєвського ліцею. В вузі поляки становили близько 20% від загальної кількості студентів у 60-ті і 10% у 70—90-ті роки XIX ст.⁴⁸. В 1859 р. організатором таємного політичного гуртка «Товариство добрих цілей» був ліцеїст Владислав Завадський⁴⁹. Студенти-поляки причетні до першого збройного виступу в Одесі у 1878 р.⁵⁰. В період січневого повстання 1863—1864 рр. в Одесі був склад зброї для польських патріотів⁵¹.

Прояви непокори існуючим порядкам виникли у Харківському університеті (засновано у 1804 р.), першим попечителем якого був таємний радник граф Северин Потоцький. Ідейним натхненником руху непокори став Лелевель, якого у 1809 р. обирають, як свідчать документи, членом товариства любителів літератури Харківського університету. Серед притягнутих до відповідальності студентів були поляки — Кирил Холодовський, Микола Богаєвський, Євген Стефановський, Леон Зеленський, Фелікс Закс та ін.⁵². На початку 80-х рр. в університеті на медичному факультеті вчився Юзеф Пілсудський, якого за участь у політичних гуртках виключили із цього закладу⁵³. Взагалі на території Слобідської України проживало небагато поляків. Незначним був і польський прошарок в студентському та викладацькому середовищі Харківського університету.

Січневе повстання 1863—1864 рр. — одна з найяскравіших сторінок революційного минулого Польщі, України, Литви та Росії. На відміну від попередніх повстань, саме поляки, вихідці з України, відіграли помітну роль в його підготовці й проведенні.

Значна частина польських, українських литовських і білоруських істориків в кінці XIX — на початку XX ст. свідомо замовчувала участь З. Сераковського, В. Врублевського, Я. Домбровського, З. Падлевського, С. Бобровського у повстанні. Причини цьому зрозумілі, вони були послідовними революціонерами і зв'язували справу визволення Польщі, України, Білорусії та Литви з революційним рухом всієї Росії. До того ж певні представники історичної науки не могли вибачити В. Врублевському і Я. Домбровському участь в Паризькій Комуні і писали,

⁴⁵ Кирило-Мефодієвське товариство, у 3-х т.—К., 1990.—Т. 1.—С. 10, 13.

⁴⁶ Українська література в загальнослов'янському контексті.—К., 1987.—Т. 1.—С. 154.

⁴⁷ Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии, 1856—1865 гг.—М., 1967.—С. 75, 122.

⁴⁸ Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: историческая записка.—Одесса, 1890.—С. 676—677 (підрахунки автора).

⁴⁹ Вопросы архивоведения.—1960.—№ 6.—С. 50—52.

⁵⁰ Каторга и ссылка.—1928.—№ 8, 9.—С. 64—80, 100—104.

⁵¹ Нариси з соціально-економічної історії України.—К., 1932.—С. 356.

⁵² Там же.—С. 323—324; Н а м а в и ч ю с З. В. Лелевель.—С. 9—10.

⁵³ Piłsudski J. Pisma zbiorowe.—Warszawa, 1937.—Т. 1.—С. 2.

що «вони не поляки, а росіяни»⁵⁴. Значну увагу їх особистостям приділяли польські та радянські історики в недалекому минулому.

К. Маркс і Ф. Енгельс ще у своїй праці «Громадянська війна у Франції» писали: «Комуна вшанувала героїчних синів Польщі, поставивши їх на чолі захисників Парижа»⁵⁵.

Повстання отримало беззастережну підтримку революціонерів Росії. Таємна революційно-демократична організація «Земля і воля», ідейними натхненниками якої були М. Г. Чернишевський і О. І. Герцен, горою стала на захист січневого повстання 1863 р. Щонайкраще настрої народовольців віддзеркалюють два їх програмних документи. Перший з них починався словами: «Лететься польська кров, лететься руська кров...». Засуджуючи жорстокість самодержавства, листівка закінчувалася відозвою до солдатів російської армії: «...Поверніть свій меч на спільного ворога нашого...— імператорський уряд»⁵⁶. Народовольці зброєю підтримали повстанців. Зокрема ватажок «Комітету російських офіцерів у Польщі», який у 1862 р. об'єднався з народовольцями, А. О. Потєбня загинув у бою проти царських каральних загонів⁵⁷.

Соціальна та політична неоднорідність розвели революційні сили січневого повстання між двома таборами «білих» і «червоних».

«Червоні», зокрема, виступали за національну незалежність республіканської Польщі, надання селянам землі за єдність польського та загальноросійського революційного руху. Незважаючи на певну прогресивність програми «червоних», їй притаманні утопічні положення. Це торкалося в основному території Польщі, України, Білорусії, Литви та Росії.

Заслужовують на увагу міркування лідера «червоних» Я. Домбровського з приводу національних відносин. «Польська нація, яка бореться за незалежність, — писав він у 1866 р., — чудово зрозуміла, що не може відмовити в незалежності жодній народності, не настроюючи проти себе всіх тих, кому вона відмовила в цьому праві...»⁵⁸. Ще більш чітко формулює він свою позицію у «Відкритому листі до громадянина і його політичних друзів (1867 р.)». «На мою думку, — говорилося в цьому листі, — право вирішувати свою долю має лише сама нація, і при цьому кожна нація». Стосунки між Польщею та Україною Домбровський передбачав визначити «угодою між обома націями». Він був переконаний, що «майбутня спілка, яка виникне на основі свободи, зв'яже їх не лише політичними узами, а і відчуттям вдячності і братерства»⁵⁹.

Полярну позицію займали «білі», які прагнули відновлення Польщі в кордонах 1772 р., тобто приєднання до неї українських, білоруських та литовських земель.

К. Маркс та Ф. Енгельс з розумінням ставилися до законних прагнень поляків відновити втрачену державну незалежність. Однак вони не підтримували екстремістські кола польської еміграції, які намагалися відновлення Польщі у кордонах до 1772 р. «Щодо колишніх польських провінцій по той бік Двіни і Дніпра, — писав Енгельс, — то я про них і слухати не хочу, відколи дізнався, що всі селяни там українці, а поляками є тільки дворяни та почесні городяни, і що для тамтешнього селянина, як і в Українській Галичині, у 1846 р. відродження Польщі означало б відновлення старої дворянської влади в усій її силі.

⁵⁴ За нашу і вашу свободу: Герои 1863 г.— М., 1964.— С. 9—121, 165—243, 341—397; К 100-летию героической борьбы «За нашу и вашу свободу».— М., 1964.— С. 118.

⁵⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Твори.— Т. 17.— С. 340.

⁵⁶ Очерки революционных связей России и Польши. 1815—1917.— С. 170.

⁵⁷ Książek T., Młynarski Z. Udział rosjan, litwinów, ukraińców w powstaniu styczniowym. 1863—1864.— Warszawa, 1962.— S. 7—9.

⁵⁸ Wydawnictwo materiałów do historii powstania 1863—1864.— Lwów, 1894.— Т. 1.— С. 31—32.

⁵⁹ Дьяков В. А. Маркс, Энгельс и Польша.— М., 1989.— С. 95.

В усіх цих місцевостях за межами власне Царства Польського живе щонайбільше 500 000 поляків!»⁶⁰.

Ці міркування найкраще пояснюють непопулярність повстання серед селянської маси України.

На Правобережній Україні підготовкою повстання керував «Провінційний комітет на Русі», який мав філіали у Сквирі та інших населених пунктах Київщини. Організація вдалося створити повстанські загони, в яких налічувалося понад три з половиною тисячі добровольців. Очолювали повстанські загони поляки Владислав Боровський, Едмунд Ружицький, Адам Зелинський, Владислав Рудницький, Петро Хойновський та ін.⁶¹

Повстання на Правобережжі почалося 26 квітня (8 травня) 1863 р. Організоване переважно силами польських революціонерів, не підтримане українським селянством воно не мало шансів на успіх і не отримало розвитку. До травня 1864 р. царські війська за допомогою Австрії і Пруссії придушили повстання. В боротьбі за волю загинуло 10 тисяч повстанців. Лише в 1863 р. під слідством знаходилося 20 320 чол. Всього протягом 1863—64 рр., за підрахунками Міністерства внутрішніх справ імперії, під слідством побувало понад 36,5 тис. чол.⁶².

Революційна епоха першої половини XIX ст. мала величезне значення в історії Росії, України та Польщі. Вона привела до ліквідації феодальних відносин.

Великим було й міжнародне значення повстання, воно виснажувало царизм і надихало демократичні і визвольні рухи в багатьох європейських країнах. Боротьба прогресивних сил Європи, яка розгорнулася навколо «польського питання», згуртувала європейську демократію і робітничий клас, що послужило відправним моментом створення I Інтернаціоналу.

Незважаючи на поразку повстання, зв'язки між російськими і польськими революціонерами не припиняються.

Значне місце у спільній боротьбі проти самодержавства зайняла допомога репресованим революціонерам. У кінці 1864 р. була організована втеча з московської пересильної тюрми Я. Домбровського⁶³.

Кінець 60-х — початок 70-х рр. XIX ст. — час певного спаду в польському визвольному русі. На 70-ті роки випадають перші виступи польського пролетаріату. В страйках поляки виступають спільно з робітниками інших національностей, наприклад, у Львові — з українцями.

Першою польською робітничою партією вважають організацію «Пролетаріат», засновником якої у 1877 р. був польський революціонер Л. Варинський⁶⁴. На Україні периферійні групи «Пролетаріату» існували в Києві та Харкові.

Помітним є вклад поляків у створення перших соціал-демократичних гуртків на Україні. В 1889 р. революціонеру Є. А. Абрамовичу за допомогою залізничного майстра поляка Яна Кіляцького вдалося організувати у Києві робітничий соціал-демократичний гурток, до якого входило близько 30 членів.

Абрамович залучив до свого гуртка студентів Ісидора Козловського, Миколу Адамовича, Владимежа Серпинського, залізничного службовця Казимежа Парафимовича⁶⁵.

З польськими революціонерами підтримував зв'язки Ю. Д. Мельников — один з перших марксистів на Україні. Завдяки тісним стосункам з польськими соціалістами він отримав з каси революційної

⁶⁰ Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 28.— С. 459.

⁶¹ Очерки революционных связей народов России и Польши.— С. 173.

⁶² ЦДІА СРСР, ф. 1267, оп. 1, 1866 г., арк. 445.

⁶³ Герои 1863 года: За нашу и вашу свободу.— С. 94.

⁶⁴ Очерки революционных связей народов России и Польши.— С. 248.

⁶⁵ Там же.— С. 288.

організації «Польське коло» гроші для упорядкування школи-майстерні, що отримала назву «Лук'янівський клуб»⁶⁶.

Тісне співробітництво української та польської соціал-демократичної груп продовжувалося й до злиття в 1897 р. в марксистську організацію «Київський союз боротьби за визволення робітничого класу».

Гострота суспільно-політичного життя України в XIX — на початку XX століть не завадила розвитку міграційних процесів. Особливо швидко відбувалося заселення поляками західноукраїнських земель. За статистикою Австро-Угорщини*, у 1910 р. у 5 західноукраїнських повітах: Львівському, Перемишльському, Скалатському, Тернопільському і Теребовлянському поляки за кількістю переважали корінне населення. Необ'єктивність цих даних засвідчував етнограф М. Кордуба, якого ніяк не можна запідозрити в симпатіях до Росії.

На недосконалість критеріїв у переписах, за якими визначалася національність людини, вказували багато дослідників, у тому числі й ряд польських. Наприклад, Е. Чинський писав, що багато українців греко-католиків у процесі переписів помилково відносили до поляків⁶⁷.

Очевидно, найбільш об'єктивні дані щодо кількості поляків на етнічній території України дає перший загальний перепис Росії. Згідно з ним, у 1897 р. на Україні проживало понад 2 млн. поляків, що становило 4,5% всього населення. Найбільше поляки були представлені на території м. Львова — 50,3%, а також одноіменного повіту — 43,4%⁶⁸.

Царизм всіляко гальмував культурний розвиток народів імперії. Особливо жорстокою була культурно-національна політика щодо таких «неблагонадійних» підданих, як поляки. Однак, незважаючи на жорстоку цензуру і обмеження в набутті освіти, польська діаспора на Україні в XIX — на початку XX ст. висунула з свого середовища багато талановитих вчених і митців.

Українці, росіяни, представники інших національностей з великим інтересом читали самотутні твори польських поетів та письменників — Гжегоша Відорта, Стефана Вітвицького, Северина Гошинського, Юзефа Конрада, Платона Костецького, Юзефа Крашевського, Вероніки Кребс, Якса Марцинківського, Юліуша Словацького, Леонарда Совинського, Леопольда Стаффа та ін.

Велику документальну спадщину сучасним дослідникам залишили польські історики та економісти, зокрема, Юліан Бартошевич, Август Бельовський, Леон Бернацький, Пшемислав Домбковський, Франциск Духинський, Владислав Лозинський, Ян Потоцький, Зигмонт Радзиминський-Люба, Олександр Чоловський.

У цей період на Україні в університетах, бібліотеках, музеях плідно працював ряд талановитих вчених поляків, широко використовували в своїх творах українську тематику польські музикознавці, композитори, піаністи.

Оригінальні споруди, які прикрашають такі українські міста, як Львів, Київ, Кам'янець-Бузький та деякі інші, спроектовані й польськими архітекторами: Вацлавом Городецьким, Карлом Маєвським, Тадеушем Обминським, Теодором Таловським, Казимиром Скажинським⁶⁹.

Помічницею новоросійського намісника М. С. Воронцова в усіх його починаннях у галузі культури на півдні України була його дружина польська графиня Єлизавета Браницька⁷⁰. На кошти _____

⁶⁶ Полонский П. На заре социал-демократического движения в Киеве // Катора и ссылка.— 1928.— № 3.— С. 13—15.

* Західноукраїнські землі до 1918 р. входили до складу Австро-Угорщини.

⁶⁷ Czuński E. Etnograficzno-statystyczny zagrys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej.— Warszawa, 1887.— S. 23.

⁶⁸ Кордуба М. Територія і населення України.— Відень, 1918.— С. 16.

⁶⁹ Шулькевич М. М., Дмитренко Д. Д. Киев: архитектурно-исторический очерк.— К., 1978.— С. 85.

⁷⁰ Одес. обл. держ. арх., ф. 141, спр. 79, арк. 13—17.

магнатів С. Потоцького і О. Браницького створені дендрологічні шедеври паркового мистецтва «Софіївка» і «Олександрія», культові споруди, які й сьогодні є окрасою міст Умані, Білої Церкви, Почаєва, Кременця тощо ⁷¹.

Польським просвітителем графом Ю. М. Оссоліньським у місті Львові засновано у 1817 р. культурно-освітню установу, яка отримала поетичну назву «Святиня національних пам'яток». Цей заклад невдовзі набув широкого визнання багатьох європейських країн своїми унікальними книжковими, археологічними, зброярськими, скульптурними, картинними і нумізматичними колекціями *.

«Оссолінеум» був улюбленим місцем роботи Івана Франка та інших діячів культури Польщі та України ⁷².

Українське с. Верхівня асоціюється з романтичним шлюбом французького письменника Оноре-де-Бальзака і польської графині Е. Ганської. Їх вінчання відбулося 14 вересня 1850 р. в м. Бердичеві в костюлі св. Варвари *. Чарівна українська природа і вишукана польська красуня, яку Бальзак ніжно величав «північною зіркою», надихнули його написати драму «Мачуха» і повість «Утаємничений». Рукопис останньої датовано: «Верхівня, Україна, грудень 1847 р.». Тут письменник написав також лист про Київ — дорожні нотатки про поїздку на Україну ⁷³.

Підсумовуючи написане, можна зробити висновки про те, що багатовіковий літопис слов'янських народів, зокрема, польського та українського містить яскраві сторінки тісного переплетення різноманітних соціально-політичних та культурних зв'язків. При всій складності, часом суперечливості і конфліктності у розвитку цих сусідніх народів, помітною є тенденція взаємного впливу та взаємозбагачення досвідом у контексті загальноєвропейського історичного розвитку.

Одержано 11.05.91.

В статье освещаются общественно-политические и культурные аспекты истории формирования и развития польской диаспоры на Украине от первых летописных упоминаний до конца XIX в.

⁷¹ Історія міст і сіл Української РСР: Черкаська область.— К., 1972.— С. 549; Історія міст і сіл УРСР: Київська обл.— К., 1971.— С. 102.

* В 1946, 1986 і 1988 рр. за домовленістю з урядом Польщі частину «Оссолінеуму» було повернуто на історичну батьківщину. Проте уряд Польщі вважає ці та інші акції недостатніми. Про це, зокрема, говорив міністр іноземних справ Польської Республіки К. Скубішевський на зустрічі з представниками культурно-освітнього товариства поляків на Україні 14 жовтня 1990 р.

⁷² Тшина Е. 150-річчя «Оссолінеуму» // Укр. істор. журнал.— 1968.— № 7.— С. 151—154.

* Після революції цей костюл довгий час був пристосований під складське приміщення.

⁷³ Історія міст і сіл УРСР: Житомирська область.— С. 615—616.